

MÜASİR AZƏRBAYCAN MUSIQİ ELMİNDƏ TÜRKOLÖJİ ARAŞDIRMALARIN AKTUALLIĞINA DAİR

Azərbaycan musiqi elmi qədim tarixə malikdir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycanın görkəmli musiqiçiləri (S.Urməvi, Ə.Marağayi və başqaları) ümumşərq musiqi elminə öz töhfələrini vermişlər. Azərbaycan musiqişünaslarının yazdıqları traktatlarda musiqi sənətinin müxtəlif nəzəri və təcrübi problemləri öz əksini tapmışdır.

Müasir dövrdə Azərbaycan musiqi elminin ən prioritet problemlərindən biri milli musiqi mədəniyyətinin türk köklərinin öyrənilməsindən ibarətdir. Bundan irəli gələrək Azərbaycan musiqişünaslığında **Musiqi türkologiyası** adlı yeni istiqamət yaranmışdır. Türkdilli xalqların musiqi əlaqələrinin müəyyənəşdirilməsi, bu əlaqələrin etnogenetik əsaslarının izah edilməsi bu istiqamətin vacib məsələlərindəndir.

Hələ XX əstin əvvəllərində, 1919-cu ilin başlanğıcında Ü.Hacıbəyli “İstiqlal” məcmuəsində dərc olunmuş “Azərbaycan türklərinin musiqisi haqqında”¹ məqaləsində musiqi türkoloji araşdırmalar üçün ilkin mənbəni təyin edir. Burada o, Azərbaycan musiqi elmində ilk dəfə olaraq türkdilli xalqların musiqi irsinin müqayisəli öyrənilməsi üçün istiqaməti müəyyənəşdirir.

Vahid etnik kökə malik olan qədim türk xalqlarının musiqi təfəkkürünün inkişafında fərqli və uyğun tərəfləri görən Ü. Hacıbəyli zaman keçdikcə “Cənub türkləri, Ərəstu və Fərabı zamanından qalma yunan və ərəb musiqisi təsiri altında keçdikləri halda, şimal türkləri Çin musiqisi əsası üzərində baqqı çalmışlardır”, - fikrini irəli sürür. Onun bu fikrinin türk xalqlarının musiqi sənətinin müqayisəli aspektdən araşdırılmasının aktuallığı bu günədək öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Vahid musiqi sisteminə malik olan türk xalqları tarixən daxil olduqları mədəni mühitin təsirinə məruz qalaraq öz musiqisində həmin mühitin təsirini lad və üslub cəhətlərdə əks etdirmişlər. Buradan da nəzərə çarpaq dərəcədə müxtəliflik yaranmışdır.

Üzeyir bəy xüsusi olaraq, azərbaycanlıların osmanlılarla musiqisinin əsas üzrə bir olduğu halda, “qayda istimallarında və makamların aralarında fərq” olduğunu göstərmişdir. Şübhəsiz, bütün bu problemlər müasir Azərbaycan musiqişünaslığında prioritet olaraq qarşıya qoyulur və musiqi türkologiyasının bir istiqamət kimi əsas müddəalarını təyin edir.

Maraqlıdır ki, XX əsrin əvvəllərində aktual olan bu problem sonradan siyasi-ideoloji rejimin qurbanına çevrilərək uzun zaman dondurulmuşdur. Yalnız XX əsrin sonunda Azərbaycan öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra onun zəruriliyi yenidən gündəmə gəlmişdir.

Ümumiyyətlə, müasir musiqi elmində milli musiqinin etnik əsaslarının öyrənilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Belə ki, xalq musiqisinin hərtərəfli dərk edilməsi üçün onun mənəvi mədəniyyətinin etnopsixoloji və dünyagörüşü əsaslarını öyrənmək vacib məsələ hesab edilir. Etnomusikoloji işlərin yerinə yetirilməsi üçün xalqın tarixinin və etnoqrafiyasının öyrənilməsi ön plana keçir.

Qloballaşmanın, dünya mədəni məkanına inteqrasiyanın gücləndiyi dövrdə mədəni irsin, etnik köklərin qorunub saxlanılması bu gün bir çox türkdilli xalqları narahat edir. Bu, xüsusilə, postsovet məkanında yaşayan türk xalqlarına aiddir. Belə ki, XX əsrdən başlayaraq sovet rejimi dövründə uzun illər bu xalqların öz milli və mənəvi dəyərlərindən uzaqlaşması üçün dərin cəhdlər edilmiş, soykökünün unudulmasına çalışılmışdır. Məhz bu səbəbdən müqayisəli türkoloji araşdırmalar sahəsində müəyyən çatışmamazlıqlar, bəzənsə “boşluqlar”, “ağ ləklər” yaranmışdır. Lakin bütün bu yaranmış vakkumu aradan qaldırmaq üçün qısa bir müddətdə, Azərbaycan musiqi elmində son 10-15 il ərzində musiqi türkoloji araşdırmalar öz sürətini artırmışdır. Bu istiqamətdə aparılan bütün elmi və praktiki axtarışlar kompleks tədqiqatların meydana gəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Şübhəsiz, bu işdə musiqi türkologiyasının tarixi əhəmiyyəti böyükdür. Artıq postsovet məkanına daxil olan Azərbaycan və digər türkdilli ölkələrin alimlərinin coxsaylı işlərində musiqi türkologiyası öz təsdiqini tapmışdır.

2002-ci ildə tanınmış Azərbaycan musiqişünas alimi, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Rəna xanım Məmmədovanın “Musiqi türkologiyası” adlı elmi əsərinin çap olunması türkoloji araşdırmaların daha məntiqli və ardıcıl aparılmasına yeni təkan verdi. Ümumiyyətlə, qeyd edək ki, alimin elmi fəaliyyətinin ən mühüm və vacib səhifəsindən birini türk xalqlarının mədəniyyətinin öyrənilməsi təşkil edir. Ona görə də təsadüfi deyil ki, musiqi türkologiyasının elmi əsasının yaradılmasında ilk addımı atmaq məhz R.Məmmədovaya nəsib olmuşdur.

Onun bu əsərinin meydana gəlməsi ilə musiqişünaslıqda yeni istiqamətin nəzəri-metodoloji müddəalarının əsası qoyuldu. Şübhəsiz ki, bu iş fundamental elmi tədqiqat kimi böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Əsərin elmi dəyəri ondan ibarətdir ki, burada türk musiqi mədəniyyətinin qədim ənənələrinin “musiqi arxeoloji bərpası” nəzərdə tutulur. Müəllifin qəti qənaətinə görə tədqiqatın mühüm əhəmiyyət kəsb edən türk musiqi mədəniyyətinin tipoloji sırası anlayışı ilə yeni elmi istiqamətin metodoloji bazası bütövləşir. Müəllifin fikrincə “türk mədəniyyətini bir neçə milli ənənələrin cəmi kimi deyil, tərkib hissələrin genetik, rabitəli, tipoloji əlaqələrdən yaranmış, inkişaf etmiş və fəaliyyət göstərən xüsusi dinamik sistem kimi qavramaq, dərk etmək vacibdir”². Ona görə də alimin düzgün qeyd etdiyi kimi, məhz müqayisəli təhlil vasitəsilə biz türkdilli xalqların musiqi mədəniyyətinin daha dərin qatlarına nüfuz edir, onu əsaslı surətdə anlayıb izahını verə bilirik.

Belə tədqiqatların yerinə yetirilməsində müqayisəli metodun imkanları olduqca genişdir. Məhz bu metod vasitəsilə türk musiqi dünyasına daxil olan müxtəlif milli mədəniyyətlərin ümumi və fərqli cəhətlərinin üzə çıxarılması, bu istiqamətdə daha yeni və mürəkkəb məsələlərin işıqlandırılması nəticəsində bütöv elmi məlumatlar sisteminin əldə edilməsi mümkündür.

Azərbaycan milli musiqişünaslığının da aktual problemlərindən biri türk xalqlarının musiqi mədəniyyətinin müqayisəli öyrənilməsindən ibarətdir. Müqayisəli metod, ilk öncə paritet təşkil edən milli materialın müqayisəli öyrənilməsini nəzərdə tutur. Mədəniyyətlərin müqayisəli təhlili bir neçə parametrlə ayrılır: lorkal, tarixi-etnoqrafik xarakteristikaları nəzərdə tutan etnomədəni səviyyədə, bədii, siyasi, mədəni-tarixi və s. aspektlərin fəallığını nəzərdə tutan milli səviyyədə və digər kontekstlər üzrə yerinə yetirilir.

Azərbaycan musiqisi mürəkkəb və çoxtərkibli ümumtürk mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu üçün bu qarşılıqlı əlaqələrin öyrənilməsi olduqca vacibdir. Məhz musiqi türkologiyasının nəzəri bazası əsasında musiqişünaslığın gələcək inkişaf xəttini müəyyən edən tədqiqatçıların yeni perspektivləri açılır. Bu istiqamətdə yaranan hər bir tədqiqat işində Azərbaycan və Türkiyə musiqi mədəni əlaqələrinin müxtəlif tərəfləri işıqlandırılır. Məsələn, bu sahədə ilk addımlardan biri sayılan N.Şakirzadənin “Sovet Azərbaycanı və Türkiyənin musiqi mədəni əlaqələri”³ adlı işində bu əlaqələrin geniş retrospektiv icmalı tarixi və nəzəri sinxron yanaşmada verilir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan və türk xalqlarının musiqi mədəniyyətinin qohumluq əlaqələrinin daha qabarıq göstərilməsi üçün müqayisəli təhlilin sinxron və diaxron metodlarının

birgə tətbiqi olduqca zəruridir. Məhz belə bir yanaşma nəticəsində materialın hərtərəfli işıqlandırılması mümkündür.

Sonra meydana gələn tədqiqat işləri bu əlaqələrin daha dərin qatlarına nüfuz etməsi ilə seçilir. Xüsusilə, problemin tədqiqində ladintonasiya əlaqələrinin öyrənilməsi ön plana keçir. Musiqişünasların işlərində türk xalqlarının musiqisində tipoloji sıranın müqayisəli təhlili təkcə səssirasının ümumiyyəti deyil, həm də ladintonasiya formulların identikliyi, funksional münasibətlərin eyniliyi təsdiq edir.

Aparılan tədqiqatların əhatə etdikləri mövzuların dairəsi genişdir. Müqayisəli araşdırmalar Azərbaycan və türk musiqisinin müxtəlif janrlarının qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsini nəzərdə tutur.⁴

Diqqətəlayiq haldır ki, Azərbaycanda aparılan türkoloji araşdırmalara Türkiyəli mütəxəssislərin də qoşulması musiqi mədəni və elmi əlaqələrin dərinləşməsinə və genişlənməsinə öz müsbət təsirini göstərir. Onların tədqiq etdikləri problemlər vahid intonasiya modeli üzərində qurulmuş türk musiqi mədəniyyətinin oxşar aspektlərinin müəyyənləşdirilməsinə xidmət edir.⁵

Aparılan bütün tədqiqatlar istər xalq, istərsə də professional janr müxtəlifliyi, musiqi formasının bir çox parametrləri ilə bağlı tipoloji uyğunluğun mövcudluğu hər iki xalq arasında olan möhkəm genetik və tarixi əlaqələri sübut edir. Bütün bu araşdırmalar, sözsüz ki, musiqi türkologiyasının inkişafına təkan vermişdir. Professor R.Məmmədovanın qeyd etdiyi kimi, “türkdilli xalqların musiqi əlaqələrinin təyini və bu əlaqələrin genetik əsasının izah olunması türk musiqi sisteminin tamlığı və bütövlüyü haqqında fikir yaratmaqla yanaşı, onun ayrı-ayrı komponentlərinin müfəssəl səciyyəsinə verməyə imkan yaradır”⁵.

Göründüyü kimi, aparılan tədqiqatlarda müqayisəli təhlil metodu vacib alət kimi istifadə olunur. Müqayisəli təhlil türk xalqlarının vahid musiqi dilinin ladintonasiya əhəmiyyətli və funksional cəhətdən eyni olan melodik formullarını göstərməyə imkan verir. Müasir türkologiya kontekstində belə araşdırmalar məqsəduyğundur. Yəni, Rəna Məmmədovanın haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, “eynilik genezisini” tapmaq üçün bir sıra tipoloji araşdırmalar aparılmalıdır. Şübhəsiz, bir sıra milli özünəməxsus xüsusiyyətlərə baxılmadan, ümumi genofondun tipoloji xüsusiyyətlərindən danışmaq olmaz. Formul sıra müəyyənləşmədən “eynilik genezisi” haqda anlayış yaratmaq mümkün deyil. Ona görə də alim bunun üçün bir sıra məsələlərin araşdırılmasını vacib sayır:

türk musiqi yaradıcılığının qədim qatlarının musiqi arxeoloji bərpası; türk musiqi yaradıcılığının estetik homogenliyinin tədqiqi; türk xalqlarının musiqi

mədəniyyətində “əlaqəli” proseslərin müəyyənləcməsi; türk musiqisinin regional variantlarından biri kimi musiqi sisteminin tədqiqi və s. və i.

Bu gün Azərbaycan və türkdilli xalqların musiqi mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqələrinin müqayisəli öyrənilməsi istiqamətində bir çox tədqiqatlar aparılır. Xüsusilə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun “İncəsənətin qarşılıqlı əlaqələri” şöbəsində R.x.Məmmədovanın rəhbərliyi altında, həmçinin, Bakı Musiqi Akademiyasında, Azərbaycan Milli Konservatoriyasında, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində yerinə yetirilən elmi araşdırmalarda türkdilli xalqların musiqi mədəniyyətinin müxtəlif sahələrinə aid müqayisəli problemlər ortaya qoyulur və öz həllini tapır. Əlbəttə, bütün bu atılan addımların böyük tarixi-mədəni əhəmiyyəti vardır. Yaranmış metodoloji baza əsasında bu istiqamətdə aparılan tədqiqatların artmasına və genişlənməsinə ehtiyac duyulur. Bu ehtiyacı çox-tərəfli mədəni qarşılıqlı əlaqələr əsasında təmin etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Hacıbəyli Ü. Azərbaycan türklərinin musiqisi haqqında. (Tərtib edən, ön söz və lüğətin müəllifi F.Ş.Əliyeva). B., Adiloğlu, 2005, 76s.
2. Məmmədova R. Musiqi türkologiyası. Bakı, Elm, 2002, s.23.
3. Шакирзаде Н. Взаимосвязи музыкальных культур советского Азербайджана и Турции. Автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. искусствоведения. Москва, 1989.
4. Гасанова А. Интонационно-типологические связи азербайджанской и турецкой музыки. Автореферат дисс...к.и. ,Баку, 2000; Тагиева С. Проблема сравнительного анализа азербайджанской и турецкой ашыгской музыки. Автореферат дисс...к.и. Баку, 2001; Насирова Дж. Проблемы сравнительного исследования азербайджанского свадебного музыкального фольклора в контексте культур тюркоязычных народов. Автореферат дисс. Баку, 2004; Ализаде Ф. Проблемы вариативности в музыке тюркоязычных народов. Автореферат дисс. Баку, 2005; İmanova S. Azərbaycan və türk musiqisinin lirik mahnılarının lad-məqam əsasları. Sənət. ü.f.d...Avtoreferatı.. Bakı, 2013.
5. Ercan Kilkil. Azərbaycan və Türkiyədə Koroğlu dastanı aşiq havalarında poetik və musiqi xüsusiyyətlərinin müqayisəli təhlili. Avtoreferat. Bakı, 2009; Nuri Mahmut. 12 uyqur mukamlarının Azərbaycan muğamları və Türkiyə məqamları ilə müqayisəli təhlili. Avtoreferat. Bakı, 2009; Tönel Adnan . Türkiyə

və Azərbaycanca laylay və ninnilərin musiqi-poetik xüsusiyyətləri. Avtoreferat. Bakı, 2007; Çengiz Daimi . Novruz bayramı mərasiminin Azərbaycan və Türkiyədə mövcudluğu və onun melopoetik əsaslarının özünəməxsusluğu. Avtoreferat. Bakı, 2008; Savaş Ekici. Azərbaycan və Anadolu Elazığ bölgəsinin toy mərasim musiqisinin müqayisəli təhlili. Avtoreferat. Bakı, 2013 və s.

6. Məmmədova R. a.g.ə

Açar sözlər: musiqi türkologiyası, müqayisə, musiqi elmi, etnogenetik əsas.

Afsana Babayeva (Azərbaycan)

Об актуальности тюркологических исследований в современной музыкальной науке Азербайджана

В статье рассматривается актуальность изучения тюркских корней национальной музыкальной культуры, одной из приоритетных проблем современной музыкальной науки Азербайджана. Связи с этим отмечаются главные задачи нового направления в азербайджанской музыкальной науке – музыкальной тюркологии. Сравнительное изучение музыкальной культуры тюркских народов является главным методом музыкальной тюркологии.

Ключевые слова: музыкальная тюркология, музыкальная культура, сравнительный метод, музыкознание, этногенетическая основа.

Afsana Babayeva (Azerbaijan)

About actuality of turkologic researches in modern musical science of Azerbaijan

Actuality of studying of Turkic roots of national musical culture is considered, one of the priority problems of the modern musical science of Azerbaijan in the article. In this connection the main tasks of new direction in Azerbaijani musical science - musical Turkology are noted. Comparative studying of musical culture of Turkic people is the main method of musical Turkology.

Keyword: musical Turkology, musical culture, comparative method, musicology, ethnogenetic basis.